

PROKLOS JA APOLLONIOS

Oiva Kuisma, *Proclus' Defence of Homer. Commentationes Humanarum Litterarum 109. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1996. 157 s.*

Anneli Luhtala, *On the Origin of Syntactical Description in Stoic Logic. Helsinki 1997. 151 s.*

1 Proklos on viimeinen merkittävä uusplatonikko. Hän kirjoitti 400-luvun puolimaista alkaen Ateenassa lukuisia teoksia, joissa Akatemian silloista oppia esitetään. Teoksista on monia säilynyt. Historiateokset antavat Proklokselta vähemmän houkuttelevan kuvan, jonka mukaan hän pyrki laveasti ja pedanttisesti systematisoimaan sekavia oppeja. On kuitenkin aiheita, joissa hän joutuu itsenäisempään työhön, koska hänen arvostamisensa auktoriteeteissa näyttää olevan ongelmia tai ristiriitoja. Kuisma käsittelee erästä tällaista Prokloksen ongelmaa: miten on suhtauduttava kaunokirjallisuuteen?

Proklos pitää Platonia varmana auktoriteettina. Toisaalta hän kunnioittaa erityisesti Homerosta. Hän puolustaa vanhaa uskontoa, jota kristinusko jo pahoin ahdisti, ja myös maagista perinnettä. Tunnetusti Platon kuitenkin arvosteli ankarasti runoutta, Homerotakin, ja piti kirjallisia harrastuksia filosofisten ihanteiden kanssa yhteensopimattomina. Tämä ongelma Prokloksen täytyy jotenkin ratkaista, ja hän omistaa sille paljon tilaa Valtio-kommentaarissaan.

Kuisman kirja on sympaattisesti kirjoitettu eikä vailla kuivaa huumoria. Kestää melko pitkään, ennen kuin siinä päästään varsinaiseen aiheeseen, mutta voi kuitenkin olla kiitollinen kolmesta johdattavasta luvusta, sillä niissä hahmotellaan selkeää yleiskuvaa myöhäisen uusplatonismin aatetaustasta ja pääideoista. Keskeistä oli kosmoksen täydellinen yhteenkuuluvuus. Koska kaikki on eri asteiden kautta Yhdestä peräisin ja siitä osallista, maailmaa voi tarkastella suurena hierarkiana. Itse asiassa siinä voi nähdä lukemattomia hierarkioita: asiat liittyvät sarjoiksi samankaltaisuuksien ketjuilla, ja eri sarjoja yhdistää analoginen rakenne. Kosmos on elävä organismi, mutta toisaalta se on verrattavissa myytiin. Filosofin pitää keksiä piilevät sarjat ja analogiat. (Tässä lähestytään hermeneutiikan peruslähtökohtia.)

Proklos selittää, ettei Platon hylännyt kaikkea runoutta, vaan vain arvottoman. Huonoa on emootioilla leikittelevä runous, kuten draama. (On tosin kiintoisa kysymys, minkä verran Proklos enää saattoi tuntea teatteria.) Mutta on hyvääkin runoutta. Proklos ei arvostele runoutta esteettiseltä kannalta, vaan —

monen myöhemmän tosikkofilosofin tavoin — informaationvälityksen kannalta. Runous voi esittää totuuksia, parhaimmillaan jopa korkeampia, inspiroituja totuuksia, kuten Homeroksen runous. Niiden oivaltaminen vaatii filosofian syventäviä opintoja.

Kuisma tuo esiin, ettei Prokloksen kirjallisuuskritiikki ollut aivan teoreettista, vaan sillä oli psykologinen leima. Proklokselle on tärkeä argumentti, että runous, joka jäljittelee moraalisesti huonoja ominaisuuksia, tekee yleisöön vastaavan huonon vaikutuksen. Siksi sellaisenkin runouden, joka välittää symbolisesti totuuksia, tulisi olla kirjaimellisella tasolla moitteetonta.

Laajimmin Proklos ja Kuisma käsittelevät sellaisia Homeroksen runouden kohtia, jotka näyttävät asiattomilta. Runossa jumalat eivät ole muuttumattomia, vaan antropomorfisia ja usein erimielisiä; sankarit syöllistyvät tekoihin, jotka eivät ole ihailtavia. Platon oli maininnut paheksuen monia näistä kohdista. Esimerkit Prokloksen pelastavista tulkinnoista ovat usein hyvin hauskoja: ehkä tosiasioita kuvataan jonkun henkilöahmon rajallisten kykyjen kannalta. Silloin epätodellisuus johtuu siitä, että hän kokee ikuisen jumaluuden vaihtelevina hahmoina, ymmärtää jumalan viestin väärin tms. Tai ehkä sankarien rikkeet eivät oleetkaan rikkeitä, kun muita Homeroksen kohtia venytetään niiden tulkittamiseksi. Kuisma haluaa korostaa, että Proklos koettaa tulla toimeen mahdollisimman pitkään ilman suoranaista symbolista tulkintaa, mutta jumalten pariin siirryttäessä sitä ei voi välttää. Silloin Prokloksen on pakko käyttää kaikenlaisia analogioita ja kääntää kertomukset jumalista esitykseksi uusplatonisen kosmoksen abstrakteista periaatteista. Proklos myöntää, että käännöksen oikeuden takaa vain kääntäjän oivallus, ja niinpä tulos onkin sitä epäonnistuneempi mitä yksityiskohteisempi kertomus on kyseessä.

2 Luhtalan kirja on vähemmän kuvaileva ja teoreettisempi kuin Kuisman. Niinpä esitys on sangen tiivis ja välillä raskas seurata. Kysymys on siitä, millainen analyysin ja käsitteenmuodostuksen prosessi johti antiikin kielioopin teoriaan lauserakenteesta.

Eurooppalainen kieliooppi ei aluksi käsitellyt lauserakennetta, syntaksia. Ensimmäinen säilynyt syntaksin esitys on aleksandrialaisen Apollonios Dyskoloksen laaja teos 100-luvulta. Se vaikutti latinalaisten seuraajiansa kautta pitkälle uuteen aikaan. Luhtalan kunnianhimoinen tavoite on osoittaa Apollonioksen syntaksin tausta filosofisessa traditiossa. Oivallus lauseen osien systemaattisesti erilaisista funktioista on nimittäin alkuaan filosofisen ajattelun tulos, ja tehtävänä on nyt valaista, mitkä filosofiset tulokset vaikuttivat suoraan kieliooppilisen syntaksin syntyyn.

Platonin *Sofistissa* todetaan, että lause

koostuu erilaisista osista. Luonnollista kieltä koskevassa *Tulkinnasta*-tutkielmassaan Aristoteles kehittää tuota saavutusta: hän pyrkii määrittelemään eri osien rooleja tarkasti ja ottaa käyttöön kauaskantoisen formuloinnin "sanoa (väittää) jotain jostakin". Mutta millä lause-elementeillä jotain väitetään, mistä elementeistä, ja mitä? Kun näitä asioita yritetään sanoa selvästi, joudutaan rajankäyntiin toisaalta nominien ja verbien välillä, toisaalta subjektien ja predikaattien välillä. (Molemmat tehtävät ovat ongelmallisia nykyisessäkin kielitieteessä.)

Stoalainen logiikka (Khryssippos) tarttui elementtien funktionaalisen kuvauksen ajatukseen. Koska ensi käden lähteitä ei ole säilynyt, tässä joudutaan turvautumaan monimutkaiseen rekonstruktioon, josta on kiistelty paljon. On kuitenkin osoitettu, että stoalaisessa logiikassa tutkittiin useita luokitteluja, jotka ennakoivat kielioppia (kuten transitivisuus ja intransitivisuus, aktiivisuus ja passiivisuus). Sijat ja taivutusmuodot pyrittiin ymmärtämään sen lauseyhteyden kannalta, joka niistä määrää. Luhtala selostaa näitä keskusteluja ja antaa myös esimerkkejä siitä, että stoalaiset hyödynsivät syntaktisyyksiä välineitä fysiikassaan ja etiikassaan.

Stoalaiset käyttivät kahta kuvaustasoa: toisella ovat lause-elementit (kuten sanat) siinänsä, toisella elementit syntaktista tehtävää suorittavina, mielekkääseen lauseyhteyteen saatettuina. Kirjan ehkä keskeisin teema on tämän erottelun pohdiskelu. Tunnetusti stoalaiset ovat jääneet semiotiikan historiaan 'merkittäjän' ja 'merkityn' systemaattisella erottelulla ja arvoituksellisella lektion-käsitteellään. Kuvattuaan lähteitä ja niiden tulkintoja Luhtala ehdottaa omasta puolestaan, että 'merkitty' voisi olla lauseen sanojen syntaktisesti jäsenelty struktuuri. Näin lähestyttäessä keskitytään kielen sisäisiin ilmiöihin, ja varsinaisen filosofisen semantiikka jää metafysiikan tutkittavaksi.

Apolloniosta itseään käsittelevä luku on suppea. Sinä ensinnäkin todetaan, että Apollonios nojautui syntaksinsa perusperiaatteissa stoalaisiin. Tämä on tiedetty, ja Apollonios viittaa itsekin stoalaisiin. Hän kuitenkin muuttaa heidän käsitteitään samassa hengessä kuin erityistieteiden harjoittajat myöhemminkin: abstrakteja luokituksia muutetaan operationaalisemmiksi. Niinpä syntaktisten asemien määrittelyyn tulee mukaan morfologisia kriteerejä. Luonnollisen kielen moninaisuus vaatii käsittelemään lukuisia tapauksia, joista filosofinen predikaatioteoria ei välttänyt. Näissä kysymyksissä Apollonios on saattanut käyttää hyväkseen kirjallisuudentutkijoiden filologista traditiota, merkitystasojen erot hän jätti sivuun. Luhtala käsittelee lähemmin kahden stoalaisen käsitteen, verbin aktiivisuuden ja transitivisuuden, muodonmuutosta.

Kaikkiaan sivulliselle lukijalle tuottaa yllätyksen, että aihepiiri on niin kiistanalainen ja nopeasti kehittyvä. Voisi kuvitella, että antiikin kielioppi olisi ala, jonka tutkimus olisi ehtinyt lähelle lepotilaa. Mutta ilmeisesti asia on juuri päinvastoin, vieläpä niin, että aivan viime aikoina on saatu aiheita erityisen intensiiviseen keskusteluun.

3 Molemmat kirjat ovat helsinkiläisiä väitöskirjoja, jotka on esitetty muussa aineessa kuin filosofiassa – Kuisman estetikassa, Luhtalan klassillisessa filologiassa. Tämä antaa aiheita yleisempään huomioon. Teosten tematiikka on yleisfilosofiselta kannalta erittäin relevantti. Miten filosofi voi harrastaa taidetta ja fiktiota? Mihin proposition ja totuuden teoria perustuu? Ne vastaus ehdotukset, joita Kuisma ja Luhtala kuvaavat, ovat sekä historiallisesti vaikutusvaltaisia että systemaattisesti kiinnostavia. Kun filosofia-aineen opinnäytteet ovat kärsineet jonkinlaista inflaatiota, on rohkaisevaa tavata töitä, jotka täyttävät perinteiset skolaariset vaatimukset: tunnollinen harkinta yksityiskohtia myöten, lähdemateriaalin erinomainen tuntemus, kaikenkielisen kirjallisuuden käyttö. Luullakseni filosofinen yleisö ei ole täysin tietoinen siitä, että filosofisesti arvokasta kirjallisuutta ilmestyy Suomessa myös tällaisilla foorumeilla. Ja toisaalta on hyvin mahdollista, että näiden alojen tutkijat hyötyisivät nykyaikaisesta filosofisesta analyysistä. Tässä on kohde, jossa tieteenalojen välistä kanssakäymistä kannattaisi elävöittää.

Tuomo Aho